

Olga Kowalewska
Kijów

OBCHODY ROCZNIC ZWIĄZANYCH Z HETMANEM IWANEM MAZEPĄ JAKO BODZIEC DO ROZWOJU NARODOWEJ SZTUKI UKRAIŃSKIEJ W XX I NA POCZĄTKU XXI WIEKU

W historii narodów i państw nierzadko mają miejsce krwawe, okrutne, bolesne i traumatyczne wydarzenia. Jednocześnie jednak znaczącą rolę w ich dziejach odgrywają te wypadki, które potrafią wywołać stan euforii oraz stać się obiektem gloryfikacji i dumy narodowej. Obie wskazane grupy zdarzeń skłaniają do rozważań nad losem narodów, stanowią przestrożę dla przyszłych pokoleń, a także wpływają na rozwój nauki, literatury i sztuki. Często bodźcem do badań naukowych czy artystycznych interpretacji stają się nie tyle wydarzenia historyczne, ile działalność jednostek. Jedną z takich postaci był hetman ukraiński Iwan Stepanowicz Mazepa (1639–1709)¹. Od początku XX wieku obchody rocznic związanych z jego osobą – dzień urodzin, wyboru na hetmana, daty odnoszące się do działań zmierzających do zrzucenia moskiewskiego zwierzchnictwa nad Ukrainą, również moment śmierci – wywoływały w społeczeństwie różnorodne reakcje: 1) sprzyjały konsolidacji pewnych grup, gdy inne pozostawały obojętne; 2) przeciwstawiały sobie określone grupy; 3) pobudzały do

Słowa kluczowe

- *Iwan Mazepa*
- *rocznice*
- *narodowa sztuka ukraińska*

Keywords

- *Ivan Mazepa*
- *anniversaries*
- *Ukrainian national art*

¹ Mazepa Iwan Adam (1639–1709) – hetman Ukrainy Lewobrzeżnej (1687–1709), wybitny polityk i wojskowy, mecenas ukraińskiej Cerkwi prawosławnej. Przez część społeczeństwa ukraińskiego uznany za bohatera narodowego z tego powodu, że w latach 1708–1709 dokonał próby zrzucenia zależności moskiewskiej i poddania się pod protektorat króla szwedzkiego Karola XII. Jednocześnie przez część Ukraińców jest traktowany jako „zaprzaniec”, który zdradził „odwieczną przyjaźń narodów rosyjskiego i ukraińskiego”. Obydwa stereotypy są mocno zakorzenione w historiografii, literaturze pięknej i sztukach plastycznych.

rozwoju kultury jednych i pozostawiały na marginesie tego procesu innych. O politycznym i emocjonalnym zabarwieniu wspomnianych procesów decydowało to, na jakich terytoriach i pod panowaniem jakiej władzy one zachodziły, a także wśród jakiej części społeczeństwa ukraińskiego miały one miejsce (świadomego narodo-wo czy nieświadomego – postradzieckiego).

W XX i na początku XXI stulecia obchodzono kilka rocznic związanych z życiem i działalnością hetmana Iwana Mazepy. Stały się one impulsem do rozwoju malarstwa, grafiki, a także innych sztuk plastycznych na Ukrainie i poza jej granicami. Chodzi głównie o rok 1909, dekadę 1929–1939, rok 1959 oraz kilka lat późniejszych i wreszcie lata 2008–2009.

W 1909 roku w Imperium Rosyjskim, którego częścią składową w tym okresie były znaczne obszary ziem ukraińskich, odbywały się huczne obchody 200-lecia zwycięstwa armii rosyjskiej nad Szwedami pod Połtawą. Udział Ukraińców w tej bitwie, a także fakt, iż miała ona dla nich znaczenie narodowe, został całkowicie przemilczany. Jednocześnie w imperium austro-węgierskim, które również w tym czasie władało niemalą częścią ziem ukraińskich, świadoma narodowo inteligencja ukraińska, przede wszystkim we Lwowie, obchodziła 270-lecie urodzin Iwana Mazepy i dwusetną rocznicę jego śmierci. Specjalnie z okazji tego podwójnego jubileuszu artysta ukraiński Osyp Kuryłas namalował portret, który z czasem stał się najbardziej rozpowszechnionym wizerunkiem hetmana (il. 1).

Il. 1. Osyp Kuryłas, *Hetman Iwan Mazepa*, 1909.
Źródło: Ковалевська 2013: 103.

Historia pojawienia się tego dzieła jest bardzo ciekawa. W środowisku inteligencji ukraińskiej, które tworzyli: Mykoła Arkas, Wasyl Domanyćkyj, Hnat Chotkewycz, Wiaczesław Łypynskyj i inni, w latach 1907–1908 żywo dyskutowano

o ponownym wydaniu pracy Mykoły Arkasa *Історія України-Руси (Historia Ukrainy-Rusi)*. Chodziło zwłaszcza o bardziej wnikliwe podejście do ilustracji zamieszczonych w książce. W korespondencji prowadzonej przez autora, redaktora, historyków i artystów pojawiała się kwestia poszukiwania specjalnie dla tej pracy oryginalnych wizerunków Iwana Mazepy. Hnat Chotkewycz, opisując w liście do Wasyla Domanyckiego jeden ze znajdujących się u niego portretów (rzekomo z zamku w Podhorcach), stwierdził: „w ogóle wszystkie portrety – każdy jest zupełnie różny od pozostałych; a ten jest inny od wszystkich razem; dlatego ustalenie, który z nich przedstawia rzeczywistego Mazepę – na to potrzeba studiów”² [Старовойтенко (red.) 2009: 321]. Skłoniło to Wasyla Domanyckiego nie tylko do nawiązania współpracy ze znanymi historykami, przede wszystkim z Wiaczesławem Łypynskim, ale też z artystami. Jednym z nich był Osyp Kuryłas. Spośród ilustracji, jakie miał on wykonać do drugiego wydania książki Mykoły Arkasa, wszystkich najbardziej interesował portret Iwana Mazepy. Sam artysta także przejmował się sprawą i w liście do Wasyla Domanyckiego z 19 kwietnia 1909 roku powiadał: „Portret Mazepy już dawno jest gotowy do reprodukcji i czeka na nakładcę” [Старовойтенко (red.) 2009: 302].

Nie mając dostatecznych funduszy na ponowne wydanie książki *Historia Ukrainy-Rusi*, inicjatorzy pomysłu starali się pozyskać środki, m.in. sprzedając po jednej koronie pocztówki wykonane przez Osypa Kuryłasa. Sprzyjało to rozpowszechnieniu wśród galicyjskich Ukraińców portretu Iwana Mazepy, którego podwójny jubileusz (270-lecie urodzin i 200-lecie śmierci) miał w założeniu przyćmić huczne obchody 200-lecia bitwy połtańskiej.

Bohdan Łepkyj napisał w liście do Jarosława Weselowskiego³, iż powinno się zamieścić w lwowskiej gazecie „Dilo” informację o tym, że pod koniec kwietnia pojawi się w sprzedaży

reprodukcja portretu Mazepy pędzla artysty malarza Osypa Kuryłasa. Dobrodziej Kuryłas zadał sobie wiele trudu – przestudiował różne portrety Mazepy, wybrał z nich to, co miały one wspólnego, uzupełnił studiami historycznymi i własną wyobraźnią artystyczną i stworzył przed nami postać wielkiego hetmana, który zza grobu musi przemówić do nas jak żywy. Będzie to bardzo ładna i trwała pamiątka tegorocznego jubilata, dlatego nie powinno być domu, w którym nie pojawiłby się portret Mazepy [Качкан (red.) 2001: 312].

Ten sam tekst, niemalże bez zmian, został wydrukowany w „Dile” (1909, nr 101), o czym zawiadamiał w swoim artykule poświęconym temu portretowi Borys Barwiński [Барвінський 1909: 22].

Bohdan Łepkyj był wyjątkowo zadowolony z pojawienia się wizerunku, o czym pisał szeroko w liście do Ołeksandra Barwińskiego 28 maja 1909 roku:

² Wszystkie cytaty z języka ukraińskiego w tłumaczeniu Agnieszki Stec.

³ List nie został opatrzony datą i miejscem powstania. Jednak dzięki porównaniu jego treści z listem Osypa Kuryłasa do Wasyla Domanyckiego oraz listem Bohdana Łepkiego do Ołeksandra Barwińskiego z 28 maja 1909 roku, a także z informacją prasową z 1909 roku, można stwierdzić, iż został napisany nie później niż w kwietniu 1909 roku, oczywiście w Krakowie.

Niewątpliwie bardzo ładną pamiątką jubileuszu Mazepy, jaki u nas oto zaczynają świętować, będzie portret hetmana, który akurat został wydrukowany i jest sprzedawany w księgarni Towarzystwa im. Szewczenki, Rynek 10, Lwów. Jest to obraz dosyć duży (55 x 38 cm), a wykonany tak, jak dotąd żadna nasza reprodukcja [...] Hetman został przedstawiony w niebieskim bogato haftowanym żupanie i kierei podbitej sobolami. Na głowie ma sobolową czapkę z czerwonym pokryciem. Przy boku szabla z bogato przyozdobioną rękojeścią. Broda zgolona, nad wargami mały ciemny wąs. Czoło wysokie, poorane myślami, nos prosty, lekko zgarbiony, oko bystre, przenikliwe, które przyciąga do siebie jakąś nieprzezwyrodną siłą... [Качкан (red.) 2001: 312].

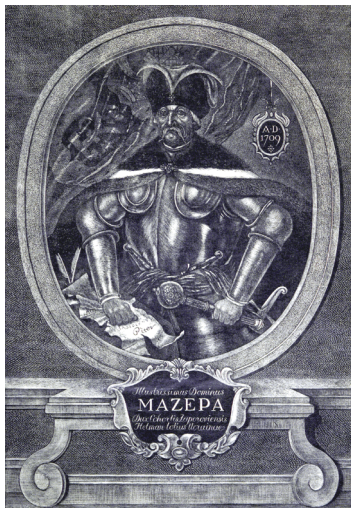
Nie wszyscy jednak tak zachwycali się portretem namalowanym przez Osypa Kuryłasa. Brak możliwości wskazania wiarygodnej podobizny hetmana był przesadnie eksponowany przez część ówczesnych środowisk naukowych i artystycznych. Dlatego właśnie pojawienie się nowego portretu wywołało żywe zainteresowanie i dyskusję, przede wszystkim co do jego wartości historycznej. Borys Barwiński poświęcił pracy Osypa Kuryłasa artykuł, w którym poddał ją dość krytycznej analizie i zaznaczył, iż szkoda, że artysta nie dołączył do portretu żadnego opisu wskazującego wykorzystane przy jego powstawaniu źródła ikonograficzne, co w przypadku takiego rodzaju dzieła jest wyjątkowo ważne. Badacz sam dokonał analizy wizerunku hetmana i doszedł do wniosku, iż za podstawę wizerunku twarzy posłużył obraz z latopisu Samijła Welyczki, umieszczony w książce Mykoły Arkasa, a jeden z domniemyanych portretów Mazepy, przechowywany ówczesnie w krakowskim Muzeum Narodowym, wykorzystano jako wzór dla stroju portretowanej postaci. Pewne wspólne rysy znalazł Borys Barwiński między portretem pędzla Osypa Kuryłasa a wizerunkiem z fresku Soboru Uspeńskiego z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej, który zaginął w XIX stuleciu podczas pożaru. Na zakończenie analizy badacz podkreślił, iż obraz: „pod względem artystycznym ma wielką wartość, jednak nie można uważać go za wierny pod względem historycznym” [Барвінський 1909: 28]. Jednocześnie zdaniem autora artykułu, bez względu na krytyczne uwagi portret powinien znaleźć się w każdej rodzinie ukraińskiej. W ostatnim zdaniu Borys Barwiński podkreślił nie tylko znaczenie postaci hetmana dla ukraińskiej historii, ale także konieczność upowszechniania jego wizerunku w celu kształtowania ukraińskiej świadomości narodowej.

Stanowisko Borysa Barwińskiego przyczyniło się do niemałej popularności portretu, co znalazło wyraz w licznych naśladowaniach. Z tej perspektywy warto zwrócić uwagę na prace Maksyma Okopnego (1983), Serhija Panycza (1992), Wałerija Zaliznego (1994), Fedora Hłuszczuka (1994). Jako grafika portret Iwana Mazepy pędzla Osypa Kuryłasa został odtworzony przez nieznanego artystę lwowskiego w 1929 roku i opublikowany w znanej drukarni Piller-Neumanna⁴. Grafika pojawiła się w związku z przypadającą w 1929 roku kolejną rocznicą urodzin i śmierci hetmana.

W pierwszej połowie lat 30. powstał też portret pędzla O. Borowyka. Obraz ten został namalowany specjalnie na wystawę zorganizowaną w Stanisławowie

⁴ Oryginał tego druku obecnie jest przechowywany w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie.

(ob. Iwano-Frankowsk) z okazji kolejnego jubileuszu hetmana⁵. W tym czasie powstały też portrety Iwana Mazepy wykonane przez znanych ukraińskich grafików: Wasyla Diadyniuka (1929–1932), Wasyla Masiutyna (1933, il. 2) i Stepana Łucyka (1938). Każdy z nich miał swoją niepowtarzalną historię.

Il. 2. Wasyl Masiutyn, *Iwan Mazepa*, 1933.

Źródło: Ковалевська 2013: 197.

Kolejny jubileusz związany z hetmanem przypadł na rok 1959. Na Ukrainie Radzieckiej kilka lat wcześniej obchodzono 300-lecie tak zwanego zjednoczenia Ukrainy z Rosją, a w 1959 roku ponownie uczczono hucznie „chwałę rosyjskiego oręcza”, czyli 250-lecie bitwy połtańskiej. Temu właśnie wydarzeniu poświęcono liczne prace naukowe oraz szereg płócien historycznych. W tym samym czasie emigracja ukraińska w USA i Kanadzie obchodziła 320-lecie urodzin i 250-lecie śmierci Iwana Mazepy. Podjęto wiele badań naukowych poświęconych hetmanowi i jego epoce, wystawiano przedstawienia teatralne, otwierano wystawy sztuki, powstawały obrazy, grafiki i rzeźby. Także później postać hetmana pozostawała w kręgu zainteresowania artystów ukraińskiej emigracji, a nawet zaczęła wpływać na twórczość artystów Ukrainy Radzieckiej, którzy usiłowali w swoich pracach przeciwstawiać się reżimowi komunistycznemu i odmawiali utrwalania oficjalnej interpretacji dziejów.

Kilka portretów Iwana Mazepy powstałych w latach 1959–1960 w środowisku ukraińskich artystów emigracyjnych zwraca uwagę specyficznym widzeniem po-

⁵ Historycy I połowy XX wieku nie byli zgodni co do daty urodzin Iwana Mazepy. Podawano lata: 1629, 1632, 1639, a nawet rok 1644. Obecnie nie ma już tych rozbieżności, historycy jako dzień urodzin wskazują 20 marca 1639 roku, a śmierci – 21 września 1709 roku.

staci hetmana. Niemożliwe jest jednak wskazanie ikonograficznych źródeł, wykorzystanych przez artystów, co wyklucza uznanie ich prac za portrety historyczne. Dotyczy to obrazów Ariadny Stebelńskiej, Myrona Łewyckiego, Borysa Kriukowa i Mykoły Bidniaka. Wszystkie wskazane prace poddał surowej krytyce Roman Młynowecki, który nazwał je „fantastycznymi” i zaznaczył, że: „Nasza prasa właśnie w ramach «Roku Mazepy» wydrukowała całą masę takich «portretów», jak gdyby chciała powiększyć istniejący chaos i całkowicie pozbawić czytelników przytomności” [Млиновецький 1959: 117].

Autorami innych, bardziej udanych portretów hetmana, wykonanych w różnych technikach graficznych, byli: Iwan Kejwan (1959)⁶, Ołeks Buławyckij (1960)⁷, Wiktor Cymbał (1960)⁸.

Jubileusz „Roku Mazepy” znalazł odzwierciedlenie również w grafice książkowej. Właśnie w roku 1959 ukazała się ilustrowana książka dla dzieci, poświęcona 250-leciu śmierci hetmana *Гетьман Іван Мазепа (Hetman Iwan Mazepa)*. Każdej ilustracji autorstwa Mykoły Bidniaka towarzyszył czterowiersz Lubomyra Rome-na. Całość została opatrzona przedmową znanego historyka Wasyla Łuciwa [Луцив (red.) 1959: 23].

Obchody rocznic Mazepy z roku 1959 przyczyniły się także do rozwoju małych form graficznych. Powstała seria znaczków pocztowych *Hetman I. Mazepa 1709–1959* wydanych przez ukraińską pocztę podziemną. Na znaczku wykorzystano powstały na początku lat 30. portret pędzla Wasyla Diadyniuka. Znaczki ukazały się w nominałach 10, 45 i 50 centów. W tym samym roku karnet znaczków zatytułowany *Pik Mazenu (Rok Mazepy)* został wypuszczony przez pocztę harcerską w USA. Na znaczku umieszczono herb Iwana Mazepy „Kurcz” i jego inicjały: „I. M.”.

Także rzeźbiarze włączyli się w obchody jubileuszu. Na początku lat 60. powstał projekt pomnika Iwana Mazepy. Jego autorem był znany w środowisku emigracji ukraińskiej w Ameryce – Jarosław Paładij. Fotografie projektu opublikowano po raz pierwszy w 1966 roku. Niestety nie udało się zebrać wystarczających funduszy na jego budowę. Nie wiadomo, gdzie obecnie przechowywana jest makieta pomnika.

W związku z jubileuszem Mazepy w 1959 roku powstało wiele dzieł malarstwa monumentalnego oraz innych form sztuk plastycznych, które upubliczniono w latach 60. i 70. XX wieku. Wśród nich należy wymienić: płótno Nadii Somko-Ma-

⁶ Ukończył krakowską i warszawską akademię sztuk pięknych oraz Warszawski Państwowy Instytut Robót Ręcznych. Od 1944 roku przebywał na emigracji, gdzie zorganizował i przez jakiś czas stał na czele Ukraińskiego Związku Sztuk Plastycznych w Kanadzie.

⁷ Uczeń Fedora Kryczewskiego. Jego portret Iwana Mazepy wszedł jako ilustracja do książki Wasyla Domanyckiego *Націотворча роля гетьмана Мазени (Narodotwórcza rola hetmana Mazepy, 1960, USA)*.

⁸ Ukończył Ukraińskie Studium Sztuk Plastycznych w Pradze. Pracował w Argentynie i Brazylii. Był autorem graficznych portretów: Tarasa Szewcenki, Wiaczesława Łypynskiego, Danyła Skoropadskiego, Bohdana Chmielnickiego i Iwana Mazepy.

karenko *Гетьман Іван Мазепа в соборі св. Софії в Києві* (*Hetman Iwan Mazepa w soborze św. Zofii w Kijowie*), obraz Petra Andrusiwa *Зустріч гетьмана Івана Мазепи з Костем Гордієнком* (*Spotkanie hetmana Iwana Mazepy z Kostiem Hordijenką*, il. 3), witraż Łeonida Mołodożanyna (Leo Mola) dla ukraińskiego greckokatolickiego soboru katedralnego św. Włodzimierza i Olgi (Winnipeg, Kanada), a także malowidło ściennie z soboru Przenajświętszej Matki Boskiej Opiekunki i św. Apostoła Andrzeja (Monachium, Niemcy), wykonane przez Swiatosława Hordynskiego.

Il. 3. Petro Andrusiiv, *Spotkanie hetmana Iwana Mazepy z Kostiem Hordijenką*, 1968.
Źródło: Ковалевська 2013: 147.

Podczas gdy rocznice związane z Iwanem Mazepą pobudzały środowiska emigracyjne, przyczyniając się do powstania wielu wybitnych dzieł, na Ukrainie Radzieckiej panowała tendencja przeciwna. Do wyjątków należy zaliczyć płótno Feodosia Humeniuka z 1976 roku zatytułowane *Сивий гетьман* (*Siwyy hetman*). Zaprezentowanie tego obrazu na wystawie nonkonformistów w Moskwie miało przykre konsekwencje. Autora poddano silnej presji organów bezpieczeństwa ZSRR, a płótno wywieziono za granicę, aby w ten sposób uchronić je przed zniszczeniem.

Na Ukrainie dopiero po proklamowaniu niezależności powstały sprzyjające warunki do nieskrępowanego rozwoju sztuki. Zrodziła się wówczas potrzeba stworzenia nowych wizerunków hetmana Iwana Mazepy, który postrzegany był jako symbol walki o niepodległość. W ten sposób powstały unikalne portrety hetmana wykonane przez współczesnych ukraińskich artystów. Wśród nich byli tacy, którzy starali się kontynuować tradycję portretu historycznego z XVII–XVIII wieku oraz naśladować źródła ikonograficzne (portrety pędzla Eugena Putri, Mykoły Pidhor-

nego, Witalija Krawczenki, Serhija Panycza, Iwana Łytwyna, Borysa Płaksija, Leonida Dunduczenka, Petra Moroza i in.). Powstały też płótna, które można określić jako „portrety skłaniające do zadumy”. Były one wynikiem refleksji twórców nie tylko na temat samej postaci Iwana Mazepy oraz jego roli w historii Ukrainy, ale też losu całego narodu. Do tego typu prac należy zaliczyć obrazy Łewka Wojedyła, Feodosija Humeniuka, Wasyla Zawhorodniego, Mykoły Krystopczuka, Walerija Franczuka, Ołeksandra Iwachnenka.

Do początku lat 90. nie powstały prace graficzne poświęcone Iwanowi Mazepie. Ograniczono się tylko do opracowania grafiki waluty narodowej. Na potrzeby banknotów powstał obraz Wasyla Łopaty (il. 4). To jednak już odrębny temat.

Il. 4. Wasyl Łopata, Iwan Mazepa, 1995.

Źródło: Ковалевська 2013: 211.

Początek XXI wieku przyniósł kolejny wzrost zainteresowania hetmanem, o czym zdecydował szereg czynników. Należy tu wymienić Serhija Jakutowyicza, który był głównym malarzem filmu Jurija Illienki *Молитва за гетьмана Мазепу* (*Modlitwa za hetmana Mazepę*). Szereg utworów tego artysty pod tytułem *Мазеніана. Незавершений проєкт* (*Mazepiana. Niedokończony projekt*) stanowi temat odrębny, który już częściowo został opracowany przez historyków sztuki, dlatego nie będziemy się nim zajmować w tym miejscu. Zwrócimy uwagę tylko na jeden z głównych portretów Iwana Mazepy, który powstał w ramach wspomnianego projektu i stał się podstawą wielu innych kompozycji artysty (il. 5). Obraz przedstawia wizję przeszłości narodu ukraińskiego, a także nadzieje związane z perspektywami rozwoju młodego niezależnego państwa. Na portrecie Iwan Mazepa został przedstawiony jako stanowczy, mężny i surowy regimentarz, który swój cel widzi w uwolnieniu Ukrainy spod protektoratu Moskwy.

II. 5. Serhij Jakutowycz, *Iwan Mazepa-Kołodyński*, 2004.

Źródło: Ковалевська 2013: 217.

Kilka lat później społeczeństwo ukraińskie ponownie zwróciło uwagę na postać Iwana Mazepy. Rocznica 300-lecia działań wojskowo-politycznych hetmana z lat 1708–1709 oraz 300-lecie bitwy połtawskiej, które obchodzono w latach 2008–2009, ponownie spotkało się ze zróżnicowanym podejściem do tych wydarzeń we współczesnym społeczeństwie ukraińskim i to zarówno na Ukrainie, jak i na emigracji. Należy tu jednak odnotować pewien pozytywny zwrot. Wśród mieszkańców Ukrainy można dostrzec wzrost zainteresowania postacią hetmana. Interesujące jest to, że zmiana ta znalazła odzwierciedlenie najszybciej właśnie w sztukach plastycznych, o czym świadczyć może szereg obrazów, grafik, rzeźb i dzieł sztuki dekoracyjno-użytkowej, powstałych w latach 2008–2009.

Trzechsetna rocznica wystąpienia politycznego Iwana Mazepy, która zbiegła się z rocznicą tragedii Baturyna z 1708 roku, znalazła odzwierciedlenie w pracy artystów ukraińskich, którzy starali się nie tylko uwiecznić hetmana, ale też wyrazić swoją wizję wydarzeń. Obrazy zostały pokazane publicznie po raz pierwszy na trzeciej ogólnoukraińskiej wystawie *Україна від Трипілья до сьогодні* (*Ukraina od kultury trypolskiej do współczesności*), którą poświęcono 300-leciu zniszczenia hetmańskiej stolicy Baturyna. Na wystawie oprócz dzieł znanych mistrzów ukraińskich zostały zaprezentowane prace młodej generacji artystów zajmujących się malarstwem historycznym. Znalazły się wśród nich prace Natalii Meleś (*Батурын [Baturyn]*, 2007), Tetiany Kaszkarowej (*Сон [Sen]*, 2007), Ołeha Omelczenki (*Іван Мазепа – будівничий [Iwan Mazepa – budowniczy]*, 2007), Andrija Dydczenki (*Мазепа [Mazepa]*, 2007), Mykoły Szewczenki (*Гра Мазену [Gra Mazenu]*, 2007), Olhy Kowtun (*Покрова [Pokrowa]*, 2008, il. 6) i in.

II. 6. Olha Kowtun, *Pokrowa*, 2008.

Źródło: Ковалевська 2013: 183.

W grafice książkowej 300-lecie „wystąpienia” Iwana Mazepy znalazło wyraz w książce dla dzieci, która chociaż czerpała inspiracje z wspomnianego wydania z 1959 roku, była projektem nowym, całkowicie współczesnym. Obie prace łączyło jednak kilka elementów: powstały z okazji jubileuszu Mazepy (pierwsza z okazji 320 rocznicy urodzin i 250 rocznicy śmierci, druga – 370-lecia urodzin i 300-lecia politycznego „wystąpienia” hetmana w 1708 roku); były przeznaczone dla dzieci, dlatego wybrano formę graficzną, której towarzyszył niewielki tekst (w pierwszym wydaniu – wiersze, w drugim – proza o treści historycznej); zostały wykonane w technice graficznej (pierwsza to dwu-, trzycolorowe litografie, druga – rysunek ołówkiem); powstały we współpracy z historykami (Wasył Łuciw; Olga Kowalewska).

Książki miały różnych autorów. W pierwszej autorem ilustracji był Mykoła Bidniak, artysta malujący ustami i nogami, wiersze napisał Lubomyr Romen. W drugiej – autorem ilustracji i tekstów był Jurij Żurawel, bardziej znany na Ukrainie jako lider grupy rockowej OT VINTA. Pierwsza praca *Життя гетьмана Мазени (Życie hetmana Mazepy)* [Луцив (red.) 1959] została opublikowana przez wydawnictwo Łastiwka w Toronto (Kanada), a druga – *Мазена. Крок до правду (Mazepa. Krok do prawdy)* – w Kijowie. Poza tym książka utalentowanego muzyka rockowego, artysty i pedagoga Jurija Żurawla miała cel specjalny, była nagrodą dla uczestników konkursu *Ким для мене є Мазена? (Kim jest dla mnie Mazepa?)*, który został przeprowadzony w 2008 roku wśród uczniów szkół średnich przez Ruch Społeczny „Nie bądź obojętny!”.

Mykoła Bidniak stworzył 12 ilustracji, przedstawiających kluczowe momenty z biografii Iwana Mazepy: naukę w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, potyczki z Tatarami, naukę w Europie, służbę na dworze króla Jana Kazimierza, starcie z Janem Chryzostomem Paskiem, służbę u hetmana Petra Doroszenki i in. Cykl kończył się sceną śmierci Iwana Mazepy, który przed zgonem zdążył powiedzieć: „Mój testament – nie poddawać się Moskwie, a o wolność z wrogiem należy walczyć wszystkim, mając nadzieję na wolę Bożą!” [Лyticiv (red.) 1959: 15].

Ilustracje Jurija Żurawla odwoływały się nie tylko do biografii hetmana, lecz także do zagadnień ogólnych, jak: położenie Ukraińców w Imperium Rosyjskim; sytuacja, w jakiej znalazła się Hetmańszczyzna podczas wojny północnej (1700–1721), kiedy każda decyzja niosła ze sobą zagrożenie Ukraińców; upadek stolicy hetmańskiej – Baturyna, straszny los obrońców fortecy i jej mieszkańców; wymuszona emigracja i śmierć Iwana Mazepy itp. Książka kończyła się stwierdzeniem, że Ukraińcy zmienili się, są inni, sumiennie uczą się swojej historii, dzięki czemu mogą sami definiować swoich bohaterów i bronić swojej niezależności.

W latach 2008–2009 powstało również kilka pamiątkowych kopert z portretem Iwana Mazepy, a także karnet znaczków pocztowych poświęcony ukraińsko-szwedzkim sojuszom wojskowo-politycznym XVII–XVIII wieku.

Jeśli chodzi o pomniki Iwana Mazepy, to pierwsze z nich zostały postawione jeszcze w latach 90. XX wieku w USA, Austrii i oczywiście na Ukrainie, w miejscu, gdzie się urodził. Na początku XXI stulecia pojawiło się jednocześnie kilka inicjatyw uczczenia 370. rocznicy urodzin Iwana Mazepy oraz 300-lecia jego „wystąpienia” przeciwko Moskwie. Jednak z powodu oporu władz w większości nie zostały one zrealizowane. Wśród nich był projekt wystawienia pomnika hetmana w Kijowie (autor Anatolij Kuszcz), kompozycja *Шахівниця* (*Szachownica*) Wołodymyra Nakonecznego i Ołeksija Kozołupa, a także projekt pomnika przygotowany przez Mykołę i Nazara Biłyków dla Połtawy⁹. Natomiast wśród inicjatyw zrealizowanych znalazły się: obelisk na dziedzińcu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej w Kijowie autorstwa młodej rzeźbiarki Olhy Hawryłowej, pomnik hetmana ustawiony w pobliżu budynku Kolegium Czernihowskiego w Czernihowie (Henadij Jerszow, Wołodymyr Pawlenko, il. 7), kompozycja *Гетьмани. Молитва за Україну* (*Hetmani. Modlitwa za Ukrainę*) Bohdana Mazura w Baturynie.

Z dzieł sztuki dekoracyjno-użytkowej na uwagę zasługuje wykonany przez Natalię Łytowczenko w 2009 roku unikatowy gobelin. W jego kompozycji artystka wykorzystała odwzorowany na ukraińskich banknotach obraz Iwana Mazepy autorstwa Wasyla Łopaty.

Jak wynika z powyższego przeglądu dzieł poświęconych Iwanowi Mazepie, uczczenie jubileuszy hetmana stało się silnym bodźcem do rozwoju nie tylko nauki, ale i sztuki narodowej. Obchody rocznic zachęcały naukowców i artystów do badań epoki i poznawania biografii hetmana. Odnalezione źródła i materiały przy-

⁹ Pomnik powstał 7 maja 2016 roku.

II. 7. Hennadij Jerszow, Wołodymyr Pawłenko, Pomnik „Iwan Mazepa”, 2009.
Fot. Olga Kowalewska.

czyniały się do zmiany społecznej oceny roli hetmana Iwana Mazepy w historii ojczyzny, wpływały na świadomość społeczną i zmieniały stereotypowe myślenie¹⁰. Wskazane przykłady dzieł artystycznych dowodzą, iż często tragiczne wydarzenia z własnych dziejów, mające traumatyczne następstwa, mogą w pamięci zbiorowej trwać przez dziesięciolecia, a nawet stulecia. Sztuka jest w stanie odzwierciedlać je i zachowywać dla następnych pokoleń, pełniąc funkcję i nauczycielki historii, i obiektu skłaniającego do przemyśleń oraz przewartościowań dotychczasowych opinii.

*Z języka ukraińskiego przełożyła
Agnieszka Stec*

Literatura

Барвінський Богдан, 1909, *Портрет Мазепи кисті артиста-малюва Осипа Куриласа*, w: Богдан Барвінський, *Історичні причинки. Розвідки, замітки, матеріали до історії України-Руси*, t. 2, Львів: [nakładem autora], s. 22–28.

¹⁰ O zmianach w świadomości społecznej świadczą treści szkolnych podręczników, badania opinii publicznej, inicjatywy społeczne, zwiększenie liczby pomników, wprowadzenie nazw miejskich, wydawanie książek poświęconych Iwanowi Mazepie. Część społeczeństwa przywiązana jest nadal do swoich dotychczasowych opinii pozostających pod wpływem radzieckiej i rosyjskiej historiografii.

- Качкан Володимир (red.), 2001, *Журавлі повертаються.... З епістолярної спадщини Богдана Лепкого*, red., wstęp, przgur. i koment. Володимир Качкан, Львів: НАНУ, Н.-д. центр періодики Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника.
- Ковалевська Ольга, 2013, *Іконографія Івана Мазепи в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ ст.*, Київ: Темпора.
- Луців Василь (red.), 1959, *Життя Гетьмана Мазепи*, tekst Любомир Ромен, il. Микола Бідняк, red. nauk. i wstęp Василь Луців, Торонто: Ластівка.
- Млиновецький Роман, 1959, *Гетьман Мазепа в світлі фактів і в дзеркалі «історій»*, 2. wyd., t. 2 [na prawach rękopisu].
- Старовойтенко Інна (red.), 2009, *Історія України-Русі у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким. 1906–1909 роки*, red. nauk., wstęp i koment. Інна Старовойтенко, red. lit. Юлія Олійник, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, Київ: Темпора.

Bibliography (Transliteration)

- Barvins'kyi Bohdan, 1909, *Portret Mazepy kysti artysta-maliara Osypa Kurylasa*, in: Bohdan Barvins'kyi, *Istorychni prychnyky. Rozwidky, zamitky, materialy do istorii Ukraïny-Rusy*, vol. 2, L'viv: [published by the author], p. 22–28.
- Kachkan Volodymyr (ed.), 2001, *Zhuravli povertaiut'sia... Z epistoliarnoi spadshchyny Bohdana Lepkoho*, ed., introd. & comment. Volodymyr Kachkan, L'viv: NANU, N.-d. tsentr periodyky L'viv. nauk. b-ky im. V. Stefanyka.
- Kovalevs'ka Ol'ha, 2013, *Ikonohrafiia Ivana Mazepy v obrazotvorchomu mystetstvi XX-pochatku XXI st.*, Kyïv: Tempora.
- Lutsiv Vasyl' (ed.), 1959, *Zhyttia Het'mana Mazepy*, text Liubomyr Romen, ill. Mykola Bidniak, ed. & introd. Vasyl' Lutsiv, Toronto: Lastivka.
- Mlynovets'kyi Roman, 1959, *Het'man Mazepa v svitli faktiv i v dzerkali "istorii"*, 2nd ed., vol. 2 [manuscript].
- Starovoïtenko Inna (ed.), 2009, *Istoriia Ukraïny-Rusi u lystuvanni Mykoly Arkasa z Vasylem Domanyts'kym. 1906–1909 roky*, ed., introd. & comment. Inna Starovoïtenko, literary ed. Iuliia Oliïnyk, In-t ukr. Arkheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NANU, Kyïv: Tempora.

Anniversaries Related to Ivan Mazepa as an Incentive for the Development of Ukrainian National Art of the 20th – Beginning of 21st Centuries

Summary

Different events may unite a nation and promote the development of science, literature and art. It is obvious that the commemoration of historical anniversaries can unite the representatives of one part of the society, while leaving the rest indifferent; thus, it may be a stimulus for the development of one group's culture and leave the others in the information vacuum.

Such situation was observed in the Ukrainian society, which in the 20th century was divided into “Soviet Ukrainian” and “foreign (diaspora) Ukrainian” societies. The life, val-

ues, science and culture of these two parts of the society were mutually opposed. Therefore, it was interesting to follow the different ways that the anniversaries of the birth, death or other events from the biography of the famous Ukrainian commander (Hetman) Ivan Mazepa (1639–1709) were commemorated, the different effects they had in science and culture, and how this influenced the process of national unification or confrontation.

The performed analysis of social, scientific and artistic life of the Ukrainians proves that the nationally conscious part of Ukrainian scientists, writers and artists of the 20th century succeeded in using the commemoration of historical anniversaries in order to carry out a significant number of scientific research projects devoted to the Hetman and his times, and to represent the image of this figure in paintings, drawings and sculpture. Over time, these efforts, aimed to form the image of a heroic fighter for the independence of Ukraine, began to influence individual artists of Soviet Ukraine. This led to some confrontation with the regime of that time and refusal on the part of artists to popularize the views and labels that had been assigned to Ivan Mazepa by the official historiography.

The commemorations at the beginning of the 21st century of several anniversaries associated with the military and political activity of the Hetman in 1708 showed that among the residents of Ukraine there was an unexpected increased in number of those who considered him as a prominent historical figure. An interesting aspect of this is that it is primarily in the fine arts that the attitude towards this figure has changed, as evidenced by a large number of paintings, drawings, sculptures and pieces of decorative art that have been created over the past 20 years.